

تحلیل فقهی - حقوقی نسبت روایت دعائم‌الاسلام (ولایت) با اصل اوجب واجبات بودن حفظ نظام در اندیشه امام خمینی(س)

۱. احمدرضا عادلپور: دانشجوی دکتری رشته فقه و مبانی حقوق و اندیشه امام خمینی (س)، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

۲. آیت‌الله عباسعلی روحانی: استاد گروه فقه و مبانی حقوق، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

۳. زهرا وطنی: استادیار گروه فقه و مبانی حقوق، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

۴. زهره خانی: استادیار گروه فقه و مبانی حقوق، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

* ایمیل نویسنده مسئول: adelpoora1403@gmail.com

چکیده

حفظ نظام تعبیری پربسامد و البته دارای نقش محوری در اندیشه‌ورزی سیاسی - فقهی امام خمینی(س) است تا جائی که آن را از اوجب واجبات معرفی می‌کند. در عین حال، روایت «بُنی الإسلام علی خمس... والولایة رأسها» که به روایت دعائم‌الاسلام مشهور است ولایت را در رأس همه ارکان دین معرفی می‌کند. پرسش اصلی این پژوهش آن است که اگر ولایت رأس دین و ضامن تحقق سایر ارکان است، چگونه می‌توان حفظ نظام را اوجب واجبات و حتی آن را مقدم بر ولایت دانست؟ این تحقیق با هدف تبیین نسبت این دو گزاره، ابتدا به روش توصیفی مبانی فقهی روایت دعائم و جایگاه ولایت و سپس مبانی عقلی و نقلی وجوب حفظ نظام از منظر امام خمینی را بررسی نموده و در ادامه، شرایط و ویژگی‌های نظامی که حفظ آن واجب است، شامل مشروعیت الهی، توان اقامه شریعت، عدالت، رعایت مصالح امت و اسلامیت ساختار را تحلیل خواهد نمود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ولایت به مثابه رکن و رأس، و نظام به مثابه بستر و حافظ آن، دو مفهوم متعارض نیستند؛ بلکه حفظ نظام به عنوان اوجب واجبات، ناظر به ضرورت عملی برای تحقق ولایت و سایر احکام است و در نتیجه نظامی که واجب است حفظ شود، نه هر نظامی، بلکه نظامی است که از مقبولیت، مشروعیت دینی عدالت و توان اقامه شریعت برخوردار باشد.

کلیدواژگان: ولایت فقیه، وجوب حفظ نظام، اوجب واجبات، امام خمینی، فقه سیاسی شیعه، دعائم‌الاسلام

شیوه استناددهی: عادلپور، احمدرضا، عباسعلی روحانی، آیت‌الله، وطنی، زهرا، و خانی، زهره. (۱۴۰۴). تحلیل فقهی - حقوقی نسبت روایت دعائم‌الاسلام (ولایت) با اصل اوجب واجبات بودن حفظ نظام در اندیشه امام خمینی(س). شریعت، فلسفه و اخلاق، ۳(۶)، ۱-۱۶.

تاریخ ارسال: ۲۲ آذر ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۸ بهمن ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۲۶ بهمن ۱۴۰۴

تاریخ چاپ: ۱ اسفند ۱۴۰۴

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

A Jurisprudential–Legal Analysis of the Relationship between the Da‘ā’im al-Islām Narration on Walāyah and the Principle of the Supreme Obligation to Preserve the System in the Thought of Imam Khomeini (s)

1. Ahmadreza. Adelpour*: Ph.D. Candidate in Islamic Jurisprudence, Foundations of Law, and Imam Khomeini’s Thought, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
2. Ayatollah. Abbasali Rouhani: Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Foundations of Law, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran.
3. Zahra. Vatani: Assistant Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Foundations of Law, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran.
4. Zohreh. Khani: Assistant Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Foundations of Law, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran.

*Corresponding Author’s Email: adelpoora1403@gmail.com

Abstract

The preservation of the system is a frequently used expression and, at the same time, a concept with a central role in the political–jurisprudential thought of Imam Khomeini (s), to the extent that he introduces it as one of the most obligatory of obligations. Meanwhile, the narration “Islam is built upon five... and walāyah is their head,” known as the Da‘ā’im al-Islām narration, presents walāyah as the foremost of all pillars of religion. The main question of this study is as follows: if walāyah is the head of religion and the guarantor of the realization of its other pillars, how can the preservation of the system be regarded as the most obligatory of obligations and even be considered prior to walāyah? Aiming to clarify the relationship between these two propositions, this study first examines, through a descriptive method, the jurisprudential foundations of the Da‘ā’im narration and the status of walāyah, and then investigates the rational and textual foundations of the obligation to preserve the system from the perspective of Imam Khomeini. It will subsequently analyze the conditions and characteristics of the system whose preservation is obligatory, including divine legitimacy, the capacity to establish the Sharia, justice, observance of the interests of the ummah, and the Islamic character of its structure. The findings of the study indicate that walāyah as a pillar and head, and the system as its context and protector, are not contradictory concepts. Rather, the preservation of the system, as the most obligatory of obligations, refers to a practical necessity for the realization of walāyah and other religious rulings. Accordingly, the system whose preservation is obligatory is not just any system, but one that possesses public acceptability, religious legitimacy, justice, and the capacity to establish the Sharia.

Keywords: *Guardianship of the Jurist, Obligation to Preserve the System, Most Obligatory of Obligations, Imam Khomeini, Shiite Political Jurisprudence, Da‘ā’im al-Islām*

How to cite: Adelpour, A., Abbasali Rouhani, A., Vatani, Z., & Khani, Z. (2025). A Jurisprudential–Legal Analysis of the Relationship between the Da‘ā’im al-Islām Narration on Walāyah and the Principle of the Supreme Obligation to Preserve the System in the Thought of Imam Khomeini (s). *Sharia, Philosophy and Ethics*, 3(6), 1-16.

Submit Date: 13 December 2025

Revise Date: 07 February 2026

Accept Date: 15 February 2026

Publish Date: 20 February 2026

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

This study examines the jurisprudential and legal relationship between the narration of Da‘ā’im al-Islām concerning walāyah and the principle, emphasized in Imam Khomeini’s political jurisprudence, that preserving the Islamic system is among the most obligatory of obligations. The central problem arises from the apparent tension between two authoritative propositions: on the one hand, Shiite narrations present walāyah as the head and central pillar of religion; on the other hand, Imam Khomeini assigns practical priority to the preservation of the Islamic system, describing it as an obligation whose neglect would endanger the implementation of all other religious duties (1, 2). The research question is therefore not whether walāyah is essential, but how its essential and foundational status can be reconciled with the practical priority of preserving the political and legal order through which walāyah and the rulings of the Sharia become socially operative. In this framework, the study argues that the relationship between walāyah and preservation of the system should not be understood as a hierarchy of intrinsic superiority in which the system replaces or supersedes walāyah. Rather, walāyah constitutes the doctrinal and normative foundation of Islamic authority, while the Islamic system functions as the institutional and legal context that enables this authority to be actualized in society. This distinction between ontological or doctrinal primacy and practical or executive priority forms the conceptual basis of the study and allows the two propositions to be read as complementary rather than contradictory (29, 38).

The study employs a descriptive–analytical method grounded in Shiite jurisprudential reasoning and legal analysis. It first investigates the textual and documentary foundations of the Da‘ā’im narration, especially the well-known report that Islam is built upon prayer, almsgiving, fasting, pilgrimage, and walāyah, and that nothing has been proclaimed as emphatically as walāyah (2). The analysis shows that in Shiite hadith literature, walāyah is not merely one pillar among several independent religious obligations; rather, it is described as the key, guide, and condition for the effective realization of other religious duties. This meaning is further supported by related narrations in which walāyah is presented as the interpretive and practical axis of religious life (14, 21). From a sanad-based perspective, the multiplicity of transmissions, the presence of the narration in major Imamite sources, and the acceptance of its content among jurists and theologians strengthen its authority for jurisprudential and theological argumentation (15, 16). The study also notes that early Imamite jurists treated walāyah not only as a doctrinal principle but also as a necessary condition for adjudication, implementation of legal punishments, administration of public affairs, and preservation of social order (3-5). Thus, the narration’s emphasis on walāyah should be understood as a statement about the foundational authority that gives religious rulings coherence, legitimacy, and institutional direction.

The second analytical dimension concerns the principle of preserving the Islamic system in Imam Khomeini’s jurisprudential and political thought. Imam Khomeini’s formulation does not treat the system as an autonomous political value detached from religion; rather, the system is valuable because it is the framework through which divine rulings, public justice, social order, and Islamic governance become enforceable (1, 34). In this sense, the preservation of the system is “most obligatory” because the collapse of the Islamic order would lead to the suspension or ineffectiveness of many social, legal, and political rulings of Islam. Contemporary jurists and political thinkers have similarly argued that Islamic governance and walāyat al-faqīh require an operative institutional structure capable of enforcing justice, protecting public interests, and maintaining order (18, 35, 36). From the perspective of public law, the system provides the legal and administrative basis for the realization of public rights, constitutional order, security, and legitimate authority (11, 33, 37). Therefore, the practical precedence of preserving the system is not a denial of walāyah, but a recognition that walāyah cannot remain socially effective without an institutional order capable of implementing its legal and normative implications.

The study further demonstrates that the obligation to preserve the system is not absolute in an unrestricted sense. It is conditional upon the nature and qualities of the system itself. A system whose preservation is treated as among the most obligatory duties must possess divine legitimacy, be grounded in the guardianship of a qualified jurist, have the capacity to implement the Sharia, uphold justice and equity, protect the interests of the ummah, and maintain Islamic objectives and structures (1, 29, 31). The preservation of a system that lacks religious legitimacy, violates justice, undermines public interests, or departs from Islamic objectives cannot be justified under the same jurisprudential principle. Classical and later jurists emphasized that legitimate authority is tied to the implementation of justice, enforcement of rulings, protection of social order, and prevention of chaos (7, 8, 27, 28). Legal scholars likewise connect the legitimacy of political order to public welfare, constitutional stability, national security, and the protection of rights (40, 41). Accordingly, the study clarifies that the phrase “preservation of the system” cannot be extended to every political order. It refers specifically to a legitimate Islamic order that remains capable of realizing the purposes for which Islamic governance exists.

The fourth dimension of the study concerns the problem of conflict, or tazāhum, between the requirements of walāyah and the preservation of the system. In jurisprudence, tazāhum occurs where two valid obligations cannot both be performed simultaneously in practice, requiring priority to be given to the more important obligation. In this context, the rule of “the more important and the important” and the rule of “repelling the greater evil by tolerating the lesser evil” provide the main jurisprudential bases for practical preference (34, 39). Imam Khomeini’s view can be understood as a governmental-jurisprudential application of these rules: where the survival of the legitimate Islamic system is genuinely threatened, preserving that system may take practical precedence over certain individual or secondary obligations because its collapse would endanger the entire framework of religious implementation (1). This priority, however, is practical and conditional, not doctrinal or intrinsic. Walāyah remains the head and foundation of Islamic authority, while the system remains the necessary context for its realization. Contemporary discussions of public law support this interpretation by emphasizing that constitutional order, security, and administrative stability are prerequisites for the enforcement of law and justice (11, 33, 42). Thus, when a real conflict arises, preference for preserving the system must be limited, proportionate, temporary, and directed toward safeguarding the conditions of religious and legal implementation.

In conclusion, the study finds that there is no real contradiction between the narration that places walāyah at the head of religion and Imam Khomeini’s principle that preserving the Islamic system is among the most obligatory of obligations. The apparent tension is resolved by distinguishing between the intrinsic and doctrinal primacy of walāyah and the practical and institutional priority of preserving the system. Walāyah is the normative source of Islamic authority, while the system is the operational framework that allows that authority to be implemented in law, governance, justice, and public order. Therefore, preserving the system is not prior to walāyah in essence, but prior in the practical sphere when the realization of walāyah and other religious obligations depends on the survival of a legitimate Islamic order. The obligation to preserve such a system is also conditional, not unrestricted: it applies only to a system that is religiously legitimate, justice-oriented, capable of implementing the Sharia, protective of public interests, and faithful to Islamic purposes. On this basis, the preservation of the system and the centrality of walāyah are mutually reinforcing principles within Shiite political jurisprudence.

امام خمینی (س) در اندیشه سیاسی - فقهی خود، حفظ نظام اسلامی را «اوجب واجبات» دانسته است (1). این تعبیر نشان می‌دهد که از منظر او، هیچ واجبی در مقام عمل برتر از پاسداری از موجودیت نظام اسلامی نیست؛ چراکه با فروپاشی نظام، نه تنها ولایت، بلکه سایر احکام اجتماعی دین نیز معطل و بی‌ثمر خواهد ماند. در مقابل، در منابع روایی، به‌ویژه روایت معروف «بُنِیَ الْإِسْلَامُ عَلٰی خَمْسٍ... وَالْوَلَايَةُ رَأْسُهَا»، ولایت به‌عنوان رکن اساسی و رأس ارکان دین معرفی شده است (2). به بیان دیگر، ولایت شرط تحقق دیگر ارکان همچون نماز، زکات، روزه و حج دانسته شده و بدون آن، سایر ارکان کارکرد حقیقی خود را نخواهند داشت.

در مواجهه با این دو گزاره، پرسشی شکل می‌گیرد و آن این است که اگر در روایت دعائم، ولایت رأس و محور همه ارکان دین معرفی شده است، چگونه امام خمینی حفظ نظام را در رتبه‌ای فراتر، یعنی «اوجب واجبات»، قرار می‌دهند؟ آیا این به معنای تقدم نظام بر ولایت است؟ یا باید میان «اهمیت ذاتی ولایت» و «ضرورت عملی حفظ نظام» تفکیک قائل شد؟

پاسخ به این پرسش، مستلزم واکاوی دقیق مبانی فقهی و حقوقی هر دو گزاره است. از یک سو باید تحلیل کرد که فقهای متقدم، متأخر و معاصر درباره روایت دعائم و جایگاه ولایت چه دیدگاهی داشته‌اند؛ و از سوی دیگر، باید بررسی نمود که امام خمینی بر چه مبانی عقلی و نقلی، حفظ نظام را اوجب واجبات دانسته‌اند. علاوه بر این، ضروری است روشن شود که «نظامی» که اوجب است حفظ شود، چه شرایطی باید داشته باشد تا چنین مرتبه‌ای از وجوب به آن تعلق گیرد.

در نگاه بسیاری از فقهای متقدم، ولایت شرط تحقق شریعت و انتظام اجتماعی معرفی شده است. به‌عنوان نمونه، مفید، سید مرتضی و طوسی، اجرای احکام، اقامه حدود و حفظ نظم جامعه اسلامی را متوقف بر ولایت دانسته‌اند، هرچند عنوان مستقل «حفظ نظام» در آثار آنان به‌کار نرفته است (3-5). در دوره‌های بعد، فقهای چون کرکی، نراقی و صاحب جواهر، با بسط نظریه ولایت فقیه، به نقش آن در بقای نظام دینی و حفظ نظم اجتماعی پرداخته‌اند (6-8). در فقه معاصر، امام خمینی با طرح صریح اصل «اوجب واجبات بودن حفظ نظام»، به تبیین و جایگاه آن پرداخته است (1)؛ با این حال، در بیشتر پژوهش‌های فقهی معاصر، این اصل یا به‌صورت مستقل بررسی شده یا در ذیل مباحث ولایت فقیه مطرح گردیده و نسبت آن با روایت «دعائم الإسلام» و تقدم عملی حفظ نظام بر ولایت، کمتر و گاه اساساً بررسی نشده است. از منظر حقوق عمومی نیز، برخی حقوقدانان به تحلیل اصل حفظ نظام به‌عنوان مبانی ثبات سیاسی و نظم عمومی پرداخته‌اند (9-11). اما پیوند فقهی - حقوقی این اصل با مبانی روایی ولایت و تحلیل آن در چارچوب قواعد تراحم، اهم و مهم و مصالح امت، در ادبیات حقوقی موجود یا بسیار محدود است یا به‌طور مستقل مورد بررسی قرار نگرفته است؛ لذا تبیین نسبت این دو گزاره هدف این تحقیق قرار گرفته است و جهت نیل به این هدف، مطالب با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر روش اجتهادی در چهار بخش اصلی سامان یافته است: نخست، بررسی روایت دعائم و جایگاه ولایت در رأس دین؛ دوم، تحلیل فقهی اندیشه امام خمینی درباره وجوب حفظ نظام؛ سوم، تبیین شرایط و ویژگی‌های نظامی که حفظ آن واجب است؛ و چهارم، بررسی نسبت میان ولایت و نظام در تراحم احکام.

روایت دعائم‌الاسلام و جایگاه ولایت در رأس دین

متن و سند روایت دعائم‌الاسلام

یکی از مهم‌ترین مستندات فقه سیاسی شیعه، روایت مشهوری است که ولایت را در رأس همه امور دینی معرفی می‌کند. این روایت در لسان فقها به روایت دعائم‌الاسلام شهرت دارد (3, 12, 13) که کلینی نقل می‌کند: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: الصَّلَاةِ، وَالزَّكَاةِ، وَالصَّوْمِ، وَالْحَجِّ، وَالْوَلَايَةِ، وَ لَمْ يَنَدَ بِشَيْءٍ مَّا نُوْدَىٰ بِالْوَلَايَةِ، فَأَخَذَ النَّاسُ بِأَرْبَعٍ وَ تَرَكَوا هَذِهِ» (2).

همچنین متن دیگری از امام صادق (ع) در الکافی نقل شده است که بر نقش محوری ولایت در تحقق سایر ارکان دین تأکید می‌کند: «جُعِلَتِ الْوَلَايَةُ مِفْتَاحَهُنَّ وَ الدَّلِيلَ عَلَيْهِنَّ، وَ لَا يَنْفَعُ شَيْءٌ مِنْهُنَّ إِلَّا بِالْوَلَايَةِ» (2).

بر اساس این روایات، ولایت نه به‌عنوان رکنی در کنار سایر ارکان، بلکه به‌منزله شرط تحقق، ضامن کارآمدی و محور انسجام سایر احکام دینی معرفی شده است؛ به‌گونه‌ای که بدون پذیرش ولایت، سایر اعمال عبادی فاقد اثر حقیقی خواهند بود.

قرآن تصریح می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...» (نساء، ۵۹). این آیه بر ولایت و رهبری صالح تأکید دارد و اطاعت از ولی امر را واجب می‌داند که با نظر امام خمینی درباره ضرورت حفظ نظام اسلامی به‌عنوان اوجب واجبات هم‌خوانی دارد. حفظ نظام و ولایت، پایه اجرای دین و امنیت جامعه است.

تحلیل سندی

روایت «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ... وَ الْوَلَايَةِ» از جمله روایات پرنقل در منابع حدیثی شیعه است که از منظر سندشناسی، به‌واسطه تعدد طرق و منابع، از اعتبار قابل توجهی برخوردار است. این روایت در منابع متعددی همچون الکافی، الخصال و ... نقل شده و با این حال، همین مضمون در الکافی با سند متصل از امام صادق (ع) نقل شده است؛ روایتی که در آن، ولایت به‌عنوان «مفتاح» و شرط بهره‌مندی از سایر ارکان دین معرفی می‌شود (2). همچنین صدوق این مضمون را با اسناد دیگر و از جمله از امام باقر (ع) روایت کرده است (14).

تعدد نقل این مضمون از دو امام معصوم، امام باقر (ع) و امام صادق (ع)، همراه با کثرت منابع و اختلاف ناپذیری محتوا، موجب تقویت صدور روایت می‌شود و آن را از حیث مجموع اسناد، در زمره روایات معتبره بالانضمام یا دست‌کم مقبول قرار می‌دهد؛ امری که در کلمات محدثان و اصولیان امامیه مورد تصریح قرار گرفته است (15, 16).

این ارزیابی سندی با دیدگاه فقهای امامیه نیز هم‌خوان است. مفید اعتبار روایات دال بر ولایت را مبتنی بر اطمینان به صدور دانسته و صرف ضعف اصطلاحی برخی اسناد را مانع حجیت نمی‌داند (3). سید مرتضی نیز تصریح می‌کند که روایات مشهور و مورد عمل اصحاب، حتی با وجود ضعف در برخی طرق، حجت‌اند (4). طوسی خبر واحد مؤید به قرائن و نقل در منابع متعدد را مقبول می‌شمارد (5). حلی با استناد عملی به این روایات در آثار فقهی خود، پذیرش سندی آن‌ها را نشان می‌دهد (13). کرکی روایات ولایت را از مسلمات مذهب دانسته و آن‌ها را بی‌نیاز از مناقشه سندی می‌داند (6). صاحب جواهر این روایات را مستفیض، بلکه نزدیک به تواتر معنوی معرفی می‌کند (8). امام خمینی (س) معیار حجیت روایت را حصول وثوق به صدور دانسته و روایات ولایت را از مصادیق روشن آن معرفی می‌کند (17). صدر نیز روایات هم‌مضمون صادرشده از معصومان متعدد را معتبر بالجمع می‌داند (18). به دلیل تعدد منابع، وجود اسناد متصل در کتب معتبره امامیه، اشتهار روایی و تأیید فقهای متقدم و متأخر، روایت از حیث سندی برای استناد فقهی و کلامی معتبر تلقی می‌شود. این روایت از روایات مشهور امامیه است که در منابع متعددی نقل شده است. از مهم‌ترین طرق آن، نقل کلینی در الکافی است که سند آن بدین شرح می‌باشد: «محمد بن یحیی، عن أحمد بن محمد، عن الحسن بن محبوب، عن

أبی حمزة الثمالی، عن أبی جعفر(ع)» (2). در این سند، محمد بن یحیی العطار القمی از مشایخ مورد اعتماد کلینی است و به تصریح نجاشی و طوسی، ثقه و جلیل‌القدر است (12, 19). أحمد بن محمد که در این طبقه، به قرینه اسناد کلینی، یا احمد بن محمد بن عیسی اشعری و یا احمد بن محمد بن خالد برقی است، در هر دو احتمال، از روایان موثق امامیه محسوب می‌شود (19). حسن بن محبوب السرّاد از اصحاب اجماع و فقهای برجسته قرن دوم هجری است که وثاقت او مورد اتفاق رجال‌شناسان شیعه است (20). أبو حمزة ثمالی، ثابت بن دینار، از خواص اصحاب امام سجاده، امام باقر و امام صادق(ع) بوده و در منابع رجالی امامیه به‌عنوان ثقه و معتبر معرفی شده است (19). پایان سند به امام محمد باقر(ع) می‌رسد که به‌عنوان معصوم، خارج از بحث جرح و تعدیل است. علاوه بر طریق الکافی، این روایت با اسناد دیگر در منابعی همچون الخصال و علل الشرائع صدوق نیز نقل شده است که تعدد طرق موجب تقویت اعتبار حدیث می‌گردد (14, 21). اختلاف‌های جزئی لفظی میان نقل‌ها، به دلیل وحدت مضمون و پذیرش نقل به معنا، خللی در اعتبار سند ایجاد نمی‌کند. بر این اساس، با توجه به اتصال سند، وثاقت تمام روایان و تعدد طرق، روایت مذکور از حیث سند صحیح بوده و از روایات معتبر امامیه به شمار می‌آید و قابلیت استناد در پژوهش‌های حدیثی و کلامی را داراست.

دیدگاه فقها و حقوقدانان

فقهای متقدم

بررسی دیدگاه فقهای متقدم امامیه نشان می‌دهد که ولایت در فقه نخستین، صرفاً یک اصل نظری یا اعتقادی نبوده، بلکه شرط عملی تحقق شریعت، اجرای احکام و حفظ نظم اجتماعی تلقی می‌شده است. مفید، سید مرتضی و طوسی ولایت را محور بقای دین و ضامن کارآمدی احکام و حدود دانسته‌اند و فقدان آن را موجب تعطیلی شریعت می‌دانند (3-5). این رویکرد در آثار حلبی، ابن براج، ابن زهره و ابن ادریس نیز استمرار دارد؛ به گونه‌ای که ولایت مبنای مشروعیت قضاوت، اجرای حدود و اداره جامعه معرفی شده است (22-25). بر این اساس، فقهای متقدم ولایت را در طول سایر احکام و به‌مثابه شرط تحقق عینی شریعت و استمرار نظم دینی و اجتماعی می‌دانستند.

فقهای متأخر

فقهای متأخر امامیه، ادامه‌دهنده و تکمیل‌کننده دیدگاه فقهای متقدم، نقش حیاتی ولایت فقیه در تحقق نظم اجتماعی و اجرای احکام دینی را تأکید کرده‌اند. بر اساس دیدگاه حلبی، ولایت فقیه شرط اجرای احکام کفایی و ضامن بقای نظام اجتماعی است (13). کرکی آن را استمرار ولایت امامان معصوم و ضامن عدالت اجتماعی می‌داند (6)، و نراقی ولایت را حقی عام برای فقیه جامع‌الشرایط معرفی می‌کند که بدون آن، نظام اجتماعی و حدود دینی تحقق نمی‌یابند (7).

فقهای دیگری همچون نجفی، اصفهانی، انصاری و بجنوردی نیز تأکید دارند که فقدان ولایت فقیه منجر به اختلال در اجرای احکام، سقوط نظم دینی و تهدید مصالح عمومی جامعه می‌شود و ولایت فقیه پایه مشروعیت حکومت اسلامی و عامل مستقیم نظم اجتماعی است (8, 26-28). در این دوره، ولایت فقیه از یک اصل نظری به پایه عملی حکومت و الزام اجتماعی تبدیل شد. فقهای متقدم و متأخر آن را شرط لازم برای تحقق عدالت، نظم و اجرای احکام دینی می‌دانند و استمرار ولایت امامان معصوم می‌شمارند. ولایت فقیه علاوه بر جایگاه نظری، عامل عملی حفظ امنیت، اجرای حدود و صیانت از مصالح عمومی است و بدون آن، اجرای احکام و ثبات نظام اسلامی به خطر می‌افتد.

فقهای معاصر و حقوقدانان

مطالعه دیدگاه فقهای معاصر و امام خمینی(س) نشان می‌دهد که ولایت فقیه رأس و روح دین است و محور تحقق عملی شریعت، عدالت اجتماعی و نظم سیاسی محسوب می‌شود (1, 29). ولایت فقیه شرط لازم استمرار نظام اسلامی، ضامن اجرای احکام و پیش‌شرط ثبات اجتماعی و حقوق

عمومی است (18, 30, 31). فقهای معاصر مانند تبریزی، صانعی و واعظی نیز بر نقش ولایت فقیه به‌عنوان پایه مشروعیت، انسجام اجتماعی و محور مدیریت جامعه تأکید دارند (9, 31, 32).

از منظر حقوقی، حفظ نظام اسلامی به‌عنوان بنیان حقوق عمومی، بستر اجرای قوانین شرعی و تضمین‌کننده تحقق ولایت فقیه شناخته می‌شود و پیش‌نیاز امنیت و ثبات اجتماعی است (11, 33). ولایت فقیه رکن نظری و عملی نظام اسلامی است و حفظ نظام، ابزار عملی برای تحقق آن، تضمین عدالت، استمرار نظم و اجرای احکام دینی محسوب می‌شود. این نگرش، یکپارچگی ابعاد فقهی، حقوقی و عملی ولایت فقیه در مدیریت جامعه اسلامی را روشن می‌کند و اهمیت آن را در استمرار و ثبات نظام اسلامی برجسته می‌سازد.

اوجب واجبات بودن حفظ نظام در اندیشه امام خمینی(س)

مفهوم نظام و جایگاه آن در اندیشه امام خمینی(س)

امام خمینی(س) نظام اسلامی را مجموعه‌ای از ارکان و نهادهای سیاسی، اجتماعی و دینی می‌داند که تحقق احکام الهی و اجرای حدود شرعی را ممکن می‌سازد (34). از نگاه امام، حفظ نظام اسلامی پیش‌نیاز اجرای سایر احکام و حدود الهی است و بدون آن، تحقق عملی ولایت و شریعت میسر نمی‌شود: «حفظ نظام اسلامی از اوجب واجبات است؛ زیرا بدون آن احکام و حدود الهی به اجرا در نمی‌آیند» (1). وی همچنین تأکید می‌کند که حفظ نظام اسلامی بالاترین فریضه است و هیچ واجب دیگری نمی‌تواند از اهمیت آن فراتر رود: «اگر حفظ اسلام جزء فریضه‌های بزرگ است و بزرگ‌ترین فریضه است، بر همه ما و همه ملت و روحانیون، حفظ نظام جمهوری اسلامی از اعظم فرایض است» (1).

دیدگاه امام خمینی(س) در این زمینه با تحلیل فقهای معاصر و حقوقدانان همسو است. عده‌ای از فقها مانند صدر، حفظ نظام را شرط لازم برای تحقق عدالت اجتماعی و اجرای احکام شرعی می‌دانند (18). و جوادی آملی تأکید می‌کند که نظام مستقر و باثبات، بستر عملی تحقق ولایت و اجرای احکام است و بدون آن، سایر ارکان دین به مرحله عمل نمی‌رسند (29).

مصباح یزدی حفظ نظام اسلامی را شرط تحقق ولایت و اجرای شریعت می‌داند و آن را بر دیگر واجبات مقدم می‌شمارد (35). خامنه‌ای نیز استمرار حکومت اسلامی و نظم اجتماعی را ضامن تحقق ولایت فقیه و اجرای احکام معرفی می‌کند (36). گرجی حفظ نظام را پایه حقوق عمومی و ابزار اجرای قوانین شرعی می‌داند و معتقد است بدون آن، تحقق عملی ولایت و احکام الهی ممکن نیست (11).

فقهای دیگر مانند عمیدزنجانی، ناصری و واعظی نیز بر این نکته تأکید دارند که حفظ نظام، عملی‌ترین تضمین برای تحقق ولایت و سایر احکام است و بدون نظام مستقر، اجرای احکام و اعمال ولایت فقیه امکان‌پذیر نمی‌شود (9, 10, 33). لذا هم از منظر فقهی و هم از دیدگاه حقوقی، حفظ نظام اسلامی اوجب واجبات عملی محسوب می‌شود و شرط لازم برای تحقق ولایت فقیه و اجرای شریعت است. این جایگاه ویژه، تبیین‌کننده اهمیت نظام مستقر برای عدالت اجتماعی، ثبات جامعه و عملی شدن سایر واجبات دینی است.

اوجب بودن حفظ نظام از منظر قواعد فقهی

قاعده اهم و مهم

قاعده «اهم و مهم» بیان می‌کند که در تزامن بین امور، آنچه مهم‌تر است مقدم می‌شود. امام خمینی(س) با استناد به این قاعده، وجوب حفظ نظام را بر بسیاری از واجبات فردی تقدم عملی داده است (34). حفظ نظام به‌عنوان امر مهم‌تر، مقدم بر تحقق برخی واجبات فردی است، زیرا بدون نظام، اجرای ولایت و احکام عملی نمی‌شود (29). تقدم عملی حفظ نظام، به دلیل تأمین بستر تحقق عدالت و احکام، از منظر قاعده اهم و مهم توجیه می‌شود (35). در حقوق عمومی، تقدم حفظ نظام بر سایر تکالیف فردی، مستند به قاعده اهم و مهم است (11).

قاعده دفع افسد به فاسد

امام خمینی (س) تأکید می‌کند که برای جلوگیری از فساد بزرگ‌تر، می‌توان برخی مسائل را تعلیق یا سبک گرفت (34). در واقع، می‌توان بیان امام را چنین تبیین نمود که حفظ نظام، دفع افسد کبیر محسوب می‌شود؛ زیرا از بین رفتن نظام، همه احکام و مصالح اجتماعی را تهدید می‌کند. در توضیح بیان امام، برخی گفته‌اند: هر اقدام برای جلوگیری از فروپاشی نظام، حتی اگر با برخی تکالیف فردی تضاد داشته باشد، مجاز و لازم است (18). حفظ نظام عملی‌ترین راه جلوگیری از فساد و هرج‌ومرج اجتماعی است و اولویت عملی دارد (32). از منظر حقوق اساسی، جلوگیری از فروپاشی نظام، مقدم بر بسیاری از تکالیف فردی است تا عدالت و نظم اجتماعی برقرار بماند (33).

قاعده حفظ مصالح امت

نظام اسلامی به‌عنوان بستر اجرای عدالت و احکام شرعی، تأمین‌کننده منافع عمومی امت است. هر اقدام یا ترک واجبی که موجب تهدید نظام شود، حتی اگر واجب فردی باشد، از منظر امام خمینی قابل توجه نیست (1). حفظ مصالح عمومی امت از طریق استقرار نظام اسلامی، شرط تحقق عملی ولایت و اجرای احکام است (36). از منظر حقوقی و فقهی، حفاظت از منافع عمومی و نظم اجتماعی مقدم بر برخی تکالیف فردی است (9، 10). دلیل تقدم وجوب حفظ نظام اسلامی مبتنی بر قواعد فقهی «اهم و مهم» و «دفع افسد به فاسد» و همچنین اصل تأمین مصالح امت است (1، 33، 36، 37).

فقها و حقوقدانان در این باره وحدت نظر دارند و همه متفقند که حفظ نظام، عملی‌ترین راه برای تحقق ولایت و اجرای احکام است و تقدم عملی آن از منظر فقهی و حقوقی مستدل است (1، 9-11، 18، 29، 32-36).

بنابراین، تحلیل تطبیقی دیدگاه فقها نشان می‌دهد که نگاه فقها درباره حفظ نظام اسلامی و رابطه آن با ولایت فقیه در طول تاریخ سیر تکاملی داشته است:

در آثار فقه‌های متقدم، یعنی قرن چهارم تا ششم هجری، تمرکز اصلی بر ولایت به‌عنوان رأس دین بوده و اهمیت نظام اجتماعی یا تقدم عملی حفظ آن، صراحتاً مورد بحث قرار نگرفته است. به عبارت دیگر، ولایت رأس است، اما تحقق عملی آن بدون استقرار نظام کمتر مورد توجه بوده است (3، 4). اما فقه‌های متأخر، یعنی دوره صفویه و پس از آن، علاوه بر نقش نظری ولایت، آن را به‌عنوان ضامن اجرای احکام و حفظ نظم اجتماعی مطرح نموده‌اند. برخی فقها، مانند نراقی، اهمیت عملی حفظ نظام را مورد توجه قرار داده و آن را زمینه تحقق عدالت و احکام شرعی دانسته‌اند (7). در میان فقه‌های معاصر نیز امام خمینی (س)، فراتر از نگاه سنتی، حفظ نظام را اوجب واجبات عملی دانسته و معتقد است بدون نظام مستقر، ولایت و سایر احکام دینی امکان تحقق عملی ندارند (1). به بیان دیگر، نظام به‌عنوان ستون فقرات تحقق احکام الهی و عدالت اجتماعی عمل می‌کند و تقدم عملی آن بر بسیاری از واجبات فردی، از منظر قواعد فقهی «اهم و مهم» و «دفع افسد به فاسد» قابل توجه است (34).

در نتیجه، نگاه فقها از صرفاً نظری بودن ولایت در دوره متقدم، به ولایت همراه با اهمیت عملی نظام در دوره متأخر و در نهایت، به حفظ نظام به‌عنوان اوجب واجبات عملی در دوره معاصر تکامل یافته است. این روند نشان می‌دهد که ولایت و حفظ نظام اسلامی متعارض نیستند؛ بلکه نظام بستر تحقق عملی ولایت و سایر احکام شرعی است و مقدم بودن آن، منطقی و مستند به قواعد فقهی و اصول حقوقی است.

تحلیل تطبیقی وجوب حفظ نظام با اصول قانون اساسی از منظر حقوقی

بررسی و تحلیل تطبیقی با نظریات حقوقدانان و اصول قانون اساسی، وجوب حفظ نظام را در چارچوب حقوقی روشن می‌کند.

اصول قانون اساسی

از منظر حقوقی، وجوب حفظ نظام اسلامی در فقه امامیه و اندیشه امام خمینی (س) با وظایف قانونی ولی فقیه و حکومت اسلامی در قانون اساسی ایران هم‌خوانی دارد. اصل ۵ قانون اساسی بر «حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور» تأکید کرده و اصول ۱۰۷ و ۱۱۰ وظایف ولی فقیه در هدایت جامعه، حفاظت از دین و حفظ نظام اسلامی را مشخص می‌کنند (33, 37). این تطبیق نشان می‌دهد که حفظ نظام هم ضرورت دینی و هم تعهد قانونی و پایه مشروعیت سیاسی است. حقوقدانان معاصر نیز معتقدند که ثبات نظام پیش‌نیاز حقوق عمومی، اجرای عدالت و تحقق ولایت فقیه است و بدون آن، چارچوب قانونی و شرعی جامعه مختل می‌شود (10, 11, 33). تحلیل تطبیقی فقهی و حقوقی وجوب حفظ نظام را به‌عنوان پایه‌ای برای تصمیم‌گیری حکومتی در شرایط تراحم یا بحران تأیید می‌کند.

دیدگاه حقوقدانان معاصر

حقوقدانان معاصر بر این تأکید دارند که حفظ نظام اسلامی پیش‌نیاز تحقق حقوق عمومی، اجرای عدالت و احکام شرعی است و بدون نظام مستقر، تحقق عملی تکالیف اجتماعی و دینی ممکن نیست (11, 33, 37). اختلال در ثبات سیاسی - اجتماعی تهدیدی مستقیم برای حقوق عمومی و عدالت محسوب می‌شود و حفظ نظام، ضرورت عملی و قانونی دارد (38). این دیدگاه با اصول قانون اساسی ایران، اصول ۵، ۱۰۷ و ۱۱۰، همسوست و نشان می‌دهد وجوب حفظ نظام، هم از منظر فقهی و هم حقوقی مشروع و مستدل است و پایه تحقق ولایت، اجرای احکام شرعی و عدالت اجتماعی به شمار می‌آید.

تحلیل فقهی و حقوقی

از منظر فقهی، حفظ نظام اسلامی، نه تنها ضرورت سیاسی و امنیتی، بلکه ضرورت فقهی است؛ زیرا بدون نظام مستقر، امکان اجرای ولایت و سایر احکام عملی وجود ندارد. از منظر حقوقی نیز قوانین جمهوری اسلامی ایران و آموزه‌های امام خمینی، وجوب حفظ نظام را به اوجب واجبات عملی ارتقا داده‌اند و از منظر قاعده اهم و مهم و قاعده دفع افسد به فاسد، آن را بر بسیاری از واجبات فردی مقدم می‌دانند (1, 34). لذا از دیدگاه فقهی و حقوقی، حفظ نظام پایه و بستر تحقق ولایت، عدالت اجتماعی و اجرای احکام الهی است و تقدم عملی آن توجیه‌پذیر است.

شرایط نظامی که حفظ آن اوجب واجبات است

یکی از مهم‌ترین پرسش‌ها در اندیشه فقهی - سیاسی امام خمینی (س) این است که سیستمی که حفظ آن از اوجب واجبات شمرده می‌شود، چه شرایطی باید داشته باشد تا مشروعیت و وجوب عملی آن ثابت شود؟

امام خمینی (س) تأکید می‌کند که حفظ نظام مشروط به مشروعیت و توانایی نظام در تحقق اهداف دین و جامعه است: «حفظ نظام اسلامی از اوجب واجبات است؛ زیرا بدون آن احکام و حدود الهی به اجرا در نمی‌آیند» (1). برای بررسی شرایط چنین نظامی، پنج محور اصلی شناسایی شده است: مشروعیت الهی؛ توان اقامه شریعت؛ عدالت و قسط؛ تأمین مصالح امت؛ اسلامیت اهداف و ساختار.

شرایط و محدودیت‌های وجوب حفظ نظام

امام خمینی (س) وجوب حفظ نظام را مطلق نمی‌داند، بلکه آن را با شرایط و محدودیت‌های مشخصی مشروط می‌کند که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

شرایط اصلی نظام مشروع

مشروعیت الهی: مبتنی بر ولایت فقیه

از منظر فقهی و حقوقی، نظام اسلامی تنها در صورتی مشروعیت عملی دارد که مبتنی بر ولایت فقیه جامع‌الشرایط باشد؛ بدون رهبری فقیه، تحقق عملی احکام، مدیریت جامعه و اجرای عدالت ممکن نیست (1, 3-6, 34). مشروعیت نظام زمانی تثبیت می‌شود که ولایت فقیه اعمال شود و عدالت و احکام الهی تحقق یابند (7, 16, 29, 31). از منظر حقوقی نیز، وجوب حفظ نظام مشروط به مشروعیت نظام و پیروی از ولایت فقیه است (11, 33). بنابراین، ولایت فقیه شرط ضروری مشروعیت و وجوب عملی حفظ نظام است و بدون آن، حفظ نظام و اجرای احکام، فاقد وجهت فقهی و حقوقی است.

توان اقامه شریعت: امکان اجرای احکام الهی

وجوب عملی حفظ نظام اسلامی مشروط به توانایی آن در اجرای عدالت و احکام دینی است؛ بدون امکانات و ساختار اجرایی، حتی نظام مشروع و مبتنی بر ولایت فقیه، وجوب عملی ندارد (1, 3, 5, 6). اجرای شریعت و عدالت، پیش شرط مشروعیت عملی نظام بوده و حفظ نظام تنها زمانی بر سایر واجبات تقدم دارد که توان عملی برای اقامه احکام وجود داشته باشد (1, 7, 8, 16, 29, 33, 34). از منظر حقوقی، بدون ظرفیت اجرایی، قوانین و عدالت اجتماعی تحقق نمی‌یابند و وجوب حفظ نظام محدود می‌شود (11, 33, 37). بنابراین، مشروعیت و وجوب عملی حفظ نظام تنها در نظام دارای توان عملی برای اجرای احکام و عدالت قابل توجیه است.

عدالت و قسط: پرهیز از ظغیان و ظلم

عدالت و قسط از شروط اصلی مشروعیت عملی نظام اسلامی هستند و حفظ نظامی که مبتنی بر ظلم یا استبداد باشد، وجوب عملی ندارد و تقدم آن بر سایر واجبات منتفی است (1, 5, 7, 8, 13, 39). ولایت ضامن اجرای حدود و عدالت است و بدون آن، مشروعیت عملی نظام محقق نمی‌شود (16, 29). از منظر حقوق عمومی، تقدم عملی حفظ نظام تنها در صورت تحقق عدالت اجتماعی توجیه‌پذیر است و فقدان آن، مشروعیت عملی نظام را محدود یا منتفی می‌سازد (11, 33, 37). بنابراین، عدالت و قسط شرط اصلی وجوب عملی حفظ نظام بوده و توازن میان حفظ نظام و دیگر واجبات فردی و اجتماعی را تضمین می‌کند.

تأمین مصالح امت: جلوگیری از هرج و مرج و حفظ استقلال

وجوب عملی حفظ نظام اسلامی مشروط به تأمین منافع عمومی، مصالح امت و امنیت اجتماعی است؛ هر اقدامی که این مصالح را تهدید کند، حتی اگر در ظاهر برای حفظ نظام باشد، وجوب ندارد (1). نظم و ثبات اجتماعی پیش‌نیاز تحقق عدالت و اجرای احکام شرعی است و مشروعیت عملی نظام بدون تحقق این اهداف محدود یا منتفی است (16, 29, 35). حفظ نظام پایه حقوق عمومی، امنیت ملی و بستر اجرای قوانین است و تقدم عملی آن بر واجبات فردی با قواعد «اهم و مهم» و «دفع افسد به فاسد» توجیه می‌شود (11, 33, 37, 40, 41). بنابراین، وجوب حفظ نظام یک ضرورت فقهی - حقوقی چندوجهی است که با امنیت، عدالت و مصالح امت پیوند مستقیم دارد.

اسلامیت اهداف و ساختار: تفاوت با سلطنت و دموکراسی سکولار

مشروعیت عملی نظام اسلامی تنها زمانی محقق می‌شود که اهداف و ساختار آن مطابق اصول اسلامی و شریعت باشد و قادر به تحقق عدالت، احکام دینی و مصالح امت باشد (1, 16, 29, 34, 38). نظام‌های سکولار یا سلطنتی، حتی در صورت ظاهر مشروعیت، از منظر فقهی و حقوق عمومی وجوب عملی حفظ ندارند (11, 33). بنابراین، اسلامیت اهداف و ساختار، شرط اساسی مشروعیت عملی و وجوب حفظ نظام است و با سایر شروط همچون مشروعیت الهی، توان اقامه شریعت، عدالت و مصالح امت پیوند مستقیم دارد (37).

محدودیت‌های وجوب حفظ نظام

از دیدگاه امام خمینی (س)، وجوب حفظ نظام اسلامی اطلاق‌پذیر نیست و دارای محدودیت‌هایی است که در صورت تحقق آن‌ها، وجوب عملی حفظ نظام محدود یا ساقط می‌شود. این محدودیت‌ها نشان می‌دهد که قاعده حفظ نظام در چارچوب اصول فقهی و عقلانی قابل اعمال است و نمی‌تواند مجوز نقض سایر احکام و حقوق شرعی تلقی شود. مهم‌ترین محدودیت‌های وجوب حفظ نظام عبارت‌اند از:

محدودیت ناشی از فقدان مشروعیت شرعی

وجوب حفظ نظام در صورتی محدود یا ساقط می‌شود که نظام فاقد مشروعیت شرعی باشد یا در عملکرد خود از اصول و احکام دین عدول کند. در چنین وضعیتی، حفظ نظام نه تنها واجب نیست، بلکه نمی‌تواند موضوع الزام شرعی قرار گیرد. امام خمینی (س) تصریح می‌کند که مشروعیت دینی، شرط بنیادین اعتبار حفظ نظام است و با زوال آن، وجوب نیز از میان می‌رود (34).

محدودیت ناشی از تعارض با مصالح واقعی امت

چنانچه اقدامات انجام‌شده به نام حفظ نظام، برخلاف مصالح عمومی و منافع واقعی امت اسلامی باشد، وجوب عملی آن محدود می‌شود. حفظ نظام تنها تا جایی الزام‌آور است که در عمل به تأمین امنیت، عدالت و اجرای احکام شرعی بینجامد؛ در غیر این صورت، استناد به حفظ نظام فاقد وجهت فقهی است (31, 34).

محدودیت در تراحم با سایر واجبات شرعی

وجوب حفظ نظام در مقام عمل، مطلقاً بر سایر واجبات مقدم نیست. در موارد تراحم، تنها در صورت تحقق تراحم واقعی و با رعایت قاعده «دفع افسد به فاسد» می‌توان آن را مقدم داشت. هرگونه تعلیق یا تضعیف تکالیف فردی بدون وجود مفسده بزرگ‌تر، خارج از چارچوب فقهی بوده و وجوب حفظ نظام را محدود می‌کند (34).

محدودیت ناشی از نقض حقوق فردی

تقدم عملی حفظ نظام، امری مطلق و نامحدود نیست و نباید به نقض غیرضروری حقوق فردی یا تعطیلی ناموجه احکام شرعی بینجامد؛ از این رو، وجوب آن تنها در چارچوب حداقل تعارض با حقوق اشخاص و سایر واجبات قابل توجیه است (33). برآیند دیدگاه‌های فقهی و حقوقی نشان می‌دهد که وجوب حفظ نظام حکمی مشروط، مقید و قابل تحدید است و در صورت فقدان مشروعیت شرعی، تعارض با مصالح واقعی امت یا تراحم ناموجه با دیگر واجبات، محدود می‌شود (31, 33, 34, 38). با این حال، امام خمینی (س) حفظ نظام را اوجب واجبات عملی می‌داند، زیرا بدون نظام مستقر، تحقق ولایت و اجرای سایر احکام ممکن نیست و این تقدم با قواعد «اهم و مهم» و «دفع افسد به فاسد» توجیه می‌شود (1, 34). این مبنا در اصول قانون اساسی و تحلیل حقوقدانان نیز تأیید شده و حفظ نظام را بستر تحقق عدالت و اجرای احکام معرفی می‌کند (11, 33, 37).

شرایط نظامی که حفظ آن اوجب واجبات است از منظر قانون اساسی و حقوقدانان

بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفظ استقلال، حاکمیت و تمامیت ارضی کشور از مهم‌ترین وظایف دولت اسلامی و حاکم مشروع به شمار می‌رود. مطابق اصل پنجم، اداره امور جامعه در عصر غیبت بر عهده ولی فقیه جامع‌الشرایط است که مسئولیت صیانت از نظام اسلامی را بر عهده دارد. همچنین، بر اساس اصل پنجاه و ششم، حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداوند بوده و اعمال آن از طریق حاکم مشروع و در چارچوب قانون صورت می‌پذیرد. افزون بر این، طبق اصول یکصد و هفتم و یکصد و دهم، رهبری نظام اسلامی مسئول هدایت کلان جامعه و اتخاذ تدابیر لازم برای حفظ و پاسداری از نظام اسلامی است (33, 37).

حفظ نظام اسلامی، پیش‌نیاز تحقق حقوق عمومی و اجرای قوانین شرعی است و وجوب عملی آن از منظر فقه و حقوق عمومی قابل توجیه است (11). تقدم عملی حفظ نظام به دلیل اهمیت بستر اجتماعی و سیاسی برای اجرای قوانین و عدالت مشروع است (33). امنیت و ثبات اجتماعی، شرط لازم تحقق عدالت و اجرای قوانین شرعی است و بدون آن، حتی وجوب فقهی حفظ نظام تمام و کامل نیست (37). حفظ نظام اسلامی تضمین‌کننده حقوق اساسی شهروندان و جلوگیری از هرج‌ومرج است؛ بنابراین از منظر حقوق عمومی، مقدم بر بسیاری از واجبات فردی است (40). مشروعیت عملی نظام به تحقق مصالح امت و شریعت وابسته است و بدون آن، وجوب عملی حفظ نظام قابل استناد نیست (41). در نهایت، حاصل مباحث نشان می‌دهد وجوب حفظ نظام مشروع، هم از منظر فقهی و هم از منظر حقوقی قابل اثبات است، زیرا نظام اسلامی بستر تحقق ولایت و احکام است. قانون اساسی ایران، وظایف ولی فقیه و دولت را در حفاظت از استقلال و تمامیت ارضی کشور و هدایت جامعه مشخص کرده است. نظریات حقوقدانان معاصر بر ضرورت عملی حفظ نظام تأکید دارند و آن را پیش‌نیاز اجرای قوانین، عدالت و امنیت عمومی می‌دانند. پس حفظ نظام یک ضرورت چندوجهی فقهی - حقوقی است و تقدم عملی آن بر برخی واجبات فردی، با قواعد فقهی «اهم و مهم» و «دفع افسد به فاسد» توجیه می‌شود.

بنابراین، نظامی که حفظ آن اوجب واجبات است، باید مشروع، مبتنی بر ولایت فقیه، توان اقامه شریعت، عدالت‌محور، مصالح‌امت‌محور و دارای اهداف و ساختار اسلامی باشد. واکاوی تطبیقی فقهی و حقوقی نشان می‌دهد وجوب حفظ نظام عملی است و بدون تحقق شرایط فوق، تقدم عملی آن بر سایر واجبات قابل استناد نیست. ولایت رأس و حفظ نظام بستر تحقق آن است. تقدم عملی حفظ نظام بر سایر واجبات، نه ذاتی، بلکه برای تضمین امکان اجرای احکام، عدالت و مصالح عمومی است. نظام مشروع، عدالت‌محور، اسلامیت‌محور و مبتنی بر ولایت، تنها نظامی است که وجوب عملی حفظ آن از منظر فقه و حقوق قابل قبول است.

نسبت میان ولایت و نظام در تراحم احکام

یکی از مسائل اساسی در فقه سیاسی امامیه، تراحم میان ولایت فقیه و حفظ نظام اسلامی است: آیا در شرایطی که اجرای هر دو هم‌زمان ممکن نیست، ولایت فقیه، رأس دین، مقدم است یا حفظ نظام عملی؟ هدف از این گفتار، واکاوی فقهی - حقوقی این تراحم، بررسی دیدگاه فقها و حقوقدانان، و ارائه چارچوب تصمیم‌گیری در شرایط اضطراری است.

تعریف تراحم و مبانی فقهی

تراحم در فقه به شرایطی گفته می‌شود که دو حکم مشروع با هم تعارض عملی پیدا کنند و انسان نتواند هر دو را به‌طور هم‌زمان انجام دهد (2). قاعده اهم و مهم: در صورت تراحم بین دو واجب یا حکم، آنچه مهم‌تر است مقدم می‌شود. امام خمینی (س) با استناد به این قاعده، حفظ نظام را بر برخی واجبات فردی تقدم عملی داده است (34).

قاعده دفع افسد به فاسد: برای جلوگیری از فساد بزرگ‌تر، می‌توان فاسد کوچک‌تر را انتخاب کرد. حفظ نظام، از منظر امام خمینی، مصداق افسد کبیر است، زیرا از بین رفتن نظام همه احکام و مصالح اجتماعی را تهدید می‌کند (1).

امام خمینی (س) و مقام رهبری بارها بر حفظ نظام تأکید کرده و آن را به‌عنوان یک واجب شرعی، مقدم بر سایر واجبات برشمرده‌اند. این واجب از یک سو بر عهده آحاد ملت، و از دیگر سو، بر عهده دولت‌مردان است (42). از لحاظ فقهی، حفظ نظام عملی مقدم بر بسیاری از احکام فردی و حتی احکام مرتبط با ولایت است، زیرا بدون نظام، تحقق ولایت و سایر احکام ممکن نیست. این تقدم عملی، نه تضعیف ولایت، بلکه ضمانت

تحقق آن و سایر احکام دینی است. این تقدم عملی از منظر فقهی و حقوقی مستدل است و با قوانین جمهوری اسلامی و نظرات حقوقدانان معاصر هم‌راستا است.

تزاحم ولایت و حفظ نظام؛ تقدم کدام؟

امام خمینی حفظ نظام را به این دلیل مقدم می‌داند که ولایت عملی بدون نظام به صورت مجرد باقی می‌ماند و بدون وجود نظام، هیچ‌یک از احکام دینی و ولایت نمی‌تواند عملی شود (1).

فقه‌های متقدم نیز تأکید کرده‌اند که بدون ضامن اجتماعی و نظام اجرایی، ولایت صرفاً لفظی و بی‌اثر خواهد بود (3, 6). با استناد به دو قاعده اصلی در هنگام تزاحم که «قاعده اهم و مهم» در صورت تزاحم بین دو واجب، آنچه اهمیت عملی بیشتری دارد، مقدم می‌شود (34)، و «قاعده دفع افسد به فاسد» برای جلوگیری از نابودی کل احکام و ولایت، می‌توان حفظ نظام را مقدم دانست (1).

دیدگاه فقها

فقه‌های متقدم ولایت را رأس دین دانسته‌اند، هرچند تصریح کمتری به تقدم عملی حفظ نظام در آثار آنان دیده می‌شود (3, 4). فقه‌های متأخر، ولایت را ضامن اجرای احکام و حفظ نظم اجتماعی دانسته و برخی بر اهمیت عملی حفظ نظام تأکید کرده‌اند (7). در دیدگاه فقهای معاصر، به‌ویژه امام خمینی (س)، حفظ نظام از حیث عملی بر برخی واجبات فردی تقدم دارد، زیرا بدون نظام، تحقق ولایت و سایر احکام ممکن نیست (1, 34). همچنین تأکید شده است که ولایت عملی بدون نظام محقق نمی‌شود و حفظ نظام شرط تحقق همه احکام و ولایت به شمار می‌آید (29, 35). بر این اساس، هرچند ولایت رأس دین است، اما در مقام تزاحم عملی، حفظ نظام به‌عنوان پیش‌نیاز تحقق ولایت و سایر احکام، تقدم می‌یابد.

دیدگاه حقوقدانان

در شرایط اضطراری، حفظ نظام مشروع، از منظر فقهی و حقوقی بر سایر واجبات عملی تقدم دارد (37). تقدم عملی حفظ نظام به دلیل اهمیت بستر اجتماعی و سیاسی برای اجرای قوانین و عدالت مورد پذیرش است (11). بدون نظام مستقر، حتی اجرای قانون اساسی و حقوق عمومی ممکن نیست؛ بنابراین حفظ نظام عملی مقدم بر سایر احکام است (33).

نقد و بررسی دیدگاه‌های مخالف

برخی فقها و محققان معاصر معتقدند که ولایت فقیه به‌عنوان مقام مستقل و مطلق، همیشه مقدم است و حفظ نظام اسلامی تابع آن قرار می‌گیرد (16).

اما امام خمینی و دیگر فقهای معاصر بر این دیدگاه نقد دارند: امام خمینی تأکید می‌کند که بدون نظام، ولایت عملی نمی‌شود و هیچ‌یک از احکام دینی اجرایی نخواهد بود (1). تقدم حفظ نظام بر ولایت عملی، نه از حیث ذات و جایگاه ولایت، بلکه از منظر تحقق عینی و اجرای احکام دینی قابل تبیین است؛ زیرا ولایت در مقام ثبوت، همواره در رأس امور قرار دارد، اما تحقق خارجی و اجرای عملی آن، متوقف بر وجود نظامی مشروع و مستقر است (29, 34). از این رو، حفظ نظام اسلامی از آن جهت واجد اولویت است که بستر تحقق ولایت و اجرای احکام الهی را فراهم می‌آورد (1).

چارچوب تصمیم‌گیری در تزاحم و آثار عملی آن

در فقه حکومتی، تزاحم به تعارض عملی میان احکام شرعی، تکالیف حکومتی یا مصالح عمومی اطلاق می‌شود و تصمیم‌گیری در این وضعیت نیازمند چارچوبی منظم است. این چارچوب چهارگانه شامل: احراز مشروعیت ولایت فقیه و نظام اسلامی (29, 34)، بررسی امکان جمع عملی احکام (27, 28)، ترجیح بر اساس قواعد اهم و مهم و دفع افسد به فاسد در صورت تزاحم واقعی (1, 35) و محدودسازی این ترجیح به اقدام

حداقلی و موقت (29) است. بر این اساس، در صورت تهدید نظام، تعلیق موقت برخی احکام فردی یا حکومتی مجاز دانسته شده و حفظ نظام مقدم می‌شود (1, 2, 43). این تقدم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و تحلیل‌های حقوق عمومی نیز تأیید شده است (11, 33, 37). لذا در مقام عمل، حفظ نظام به‌عنوان شرط تحقق ولایت و سایر احکام، تقدم دارد.

نتیجه‌گیری

تحلیل گفتارهای فقهی و حقوقی نشان می‌دهد که ولایت فقیه رأس امور است، اما تحقق عملی آن بدون نظام مستقر و مشروع ممکن نیست. حفظ نظام عملی به‌عنوان اوجب واجبات عملی، مقدم بر تحقق ولایت عملی و اجرای سایر احکام دینی است، زیرا بدون نظام، اجرای شریعت و تحقق عدالت اجتماعی غیرممکن می‌شود.

فقها و حقوقدانان متقدم و معاصر بر این نکته توافق دارند که مشروعیت نظام شرط اساسی وجوب حفظ آن است و این مشروعیت باید مبتنی بر عدالت، توان اقامه شریعت، تأمین مصالح امت و اهداف و ساختار اسلامی باشد. از منظر فقهی، قواعد «اهم و مهم» و «دفع افسد به فاسد» تقدم عملی حفظ نظام را توجیه می‌کنند و چارچوبی عقلانی برای تصمیم‌گیری در مواقع تراحم یا بحران فراهم می‌آورند.

تحلیل تطبیقی فقهی و حقوقی نشان می‌دهد که ولایت و حفظ نظام نه متضاد، بلکه مکمل یکدیگر هستند؛ نظام مشروع، بستر تحقق ولایت و اجرای سایر احکام دینی است. اصول قانون اساسی نیز ضمن تأکید بر حفظ استقلال، امنیت ملی و رهبری مشروع، بر اولویت عملی حفظ نظام در مواقع اضطراری تأکید دارند.

در نتیجه، نگاه فقهی و حقوقی همسو و مکمل یکدیگر، وجوب عملی حفظ نظام را به‌عنوان اوجب واجبات تأیید می‌کند و آن را پایه‌ای برای تحقق ولایت، عدالت اجتماعی و اجرای احکام شرعی معرفی می‌نماید. این تحلیل می‌تواند مبنای تصمیم‌گیری در شرایط تراحم، بحران یا تهدید نظام قرار گیرد و مشروعیت اقدامات اضطراری را تضمین کند.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Khomeini R. Sahifeh-ye Imam. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works; 1989.
2. Kulayni MiYq. Al-Kafi. 4th ed. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1987.
3. Mufid MiM. Al-Muqni'ah. 1st ed. Qom: Millennium Congress of Shaykh Mufid; 1993.

4. Alam al-Huda SM. Al-Intisar. Qom: Islamic Publishing Institute; 1995.
5. Tusi MiH. Al-Khilaf. Qom: Islamic Publications Office Affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom; 1997.
6. Muhaqqiq K. Jami' al-Maqasid. 2nd ed. Qom: Aal al-Bayt Institute; 1994.
7. Naraq A. Awa'id al-Ayyam. Qom: Islamic Propagation Office; 1993.
8. Najafi MH. Jawahir al-Kalam. 7th ed. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi Publications; 1984.
9. Vaezi A. Public Law and Political Order. Tehran: University Publications; 1985.
10. Naseri A. Political Management and Public Law. Qom: School of Jurists Publications; 1987.
11. Gorji Azandaryani AA. Foundations of Public Law. Tehran: Mizan Publishing; 2013.
12. Tusi MiH. Tahdhib al-Ahkam. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1999.
13. Hilli II. Al-Sara'ir. 2nd ed. Qom: Islamic Publications Office Affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom; 1990.
14. Saduq MiA. Al-Khisal. 1st ed. Qom: Society of Seminary Teachers of Qom; 1978.
15. Majlisi MB. Bihar al-Anwar. 3rd ed. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi; 1983.
16. Sobhani J. Foundations of Islamic Government. 1st ed. Qom: Seyed al-Shohada Scientific and Cultural Institute; 1991.
17. Khomeini R. Tahrir al-Wasilah. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works; 1985.
18. Sadr MB. Al-Islam Yaqud al-Hayah. 1st ed. Tehran: Ministry of Printing and Publications; 1989.
19. Najashi AiA. Rijal al-Najashi. Qom: Islamic Publications; 1995.
20. Kashi Mili. Rijal al-Kashi. Qom: Islamic Publications; 1995.
21. Saduq MiA. Ilal al-Shara'i'. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1992.
22. Halabi Aa-S. Al-Kafi fi al-Fiqh. Isfahan: Public Library of Imam Amir al-Mu'minin; 1983.
23. Trabulsi IB. Al-Muhadhdhab. Qom: Islamic Publications Office Affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom; 1986.
24. Halabi IZ. Ghunyat al-Nuzu'. Qom: Imam Sadiq Institute; 1997.
25. Hilli HiYiM. Tadhkirat al-Fuqaha. 1st ed. Qom: Aal al-Bayt Institute; 1990.
26. Isfahani A. Safinat al-Najat. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1985.
27. Ansari M. Al-Makasib. 1st ed. Qom: Dar al-Kitab al-Islami; 1995.
28. Bojnourdi SHM. Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah. 1st ed. Qom, Iran: Al-Hadi Publishing; 1998.
29. Javadi Amoli A. Velayat-e Faqih: Guardianship, Jurisprudence, and Justice. Qom: Esra Publishing Center; 1999.
30. Motahhari M. An Introduction to Islamic Government. Tehran: Sadra; 1979.
31. Makarem Shirazi N. New Legal Opinions. Qom: Imam Ali ibn Abi Talib Publications; 2000.
32. Sanei Y. Jurisprudence and Politics. Qom: Institute for Publication of Works; 1995.
33. Amid Zanjani AA. Foundations of Constitutional Law. Tehran: Majd Publishing; 2008.
34. Khomeini R. Velayat-e Faqih. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works; 1989.
35. Mesbah Yazdi MT. Islamic Government. Tehran: Institute for Publication of Works; 1997.
36. Khamenei SA. Velayat-e Faqih and the Continuity of Islamic Government. Tehran: Office for the Preservation and Publication of Works; 2016.
37. Sadeghi MH. Constitutional Law and Jurisprudence. Tehran: University Publishing; 2021.
38. Elham G, Mousavi SY. The Obligation to Preserve the Islamic System in Imam Khomeini's Political Thought. Majlis and Rahbord. 2012(69):10-91.
39. Hurr al-Amili AiH. Wasa'il al-Shi'ah. 2nd ed. Qom: Aal al-Bayt Institute; 2008.
40. Katouzian N. Foundations of Public Law. Tehran: Dadgostar Publishing; 1998.
41. Zahedi. Constitutional Law and National Security. Tehran: University Publishing; 2019.
42. Malekafzali Ardakani M. Preserving the System: An Absolute or Conditional Obligation? With an Approach to Imam Khomeini's Thought. Transcendent Politics Quarterly. 2016;4(12):27-44.
43. Baqizadeh, Omidifard. The Necessity of Preserving the System and Preventing Its Disruption in Imami Jurisprudence. Journal title not provided. 2014;12(47).